

*О.Симончук,
кандидат соціологічних наук*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОФЕСІЇ І СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК

У західній соціології загальновизнаним є те, що професійна стратифікація корелює з такими соціальними індикаторами, як дохід, здоров'я, освітні досягнення, широко визначені умови зайнятості (автономія, контроль, кар'єрні перспективи тощо), соціальне самопочуття [1; 2]. Вітчизняними соціологами останніми роками описано різноманітні нерівності в життєвих шансах, політичних настановах, ціннісних орієнтаціях, що асоціюються з різними соціально-професійними класами [3; 4; 5].

У попередній статті [6] автором проаналізовано розподіл населення України за професійними групами і його динаміку впродовж останнього десятиліття; здійснено порівняння професійної структури України, Росії, країн Східної та Західної Європи; проаналізовано явища гендерної та вікової сегрегації у професійній сфері. Дану ж статтю присвячено вивченню характеру взаємозв'язку професії/заняття і низки соціальних показників в українському соціумі. Конкретне завдання полягає в емпіричному виявленні впливу професійного статусу на розмір доходу, забезпеченість матеріальними благами, статусні самооцінки, різні показники задоволеності, освітні досягнення, суб'єктивну оцінку стану здоров'я тощо. Для його реалізації використано дані моніторингу, проведенного Інститутом соціології НАН України у 2008 р. на репрезентативній для населення України вибірці (1800 осіб). Професійну належність респондентів закодовано в масиві відповідно до Міжнародного стандартного класифікатора професій ISCO-88 (СОМ) і згруповано в дев'ять основних професійних груп. (Класифікатор ISCO-88 побудовано на базі двох основних критеріїв — рівня кваліфікації та спеціалізації. Докладніше про класифікатор ISCO-88 див.: [7]).

Спершу розглянемо дані щодо взаємозв'язку професійного статусу і рівня життя. У таблиці 1 подано розподіли об'єктивних і суб'єктивних показників матеріального статусу серед різних професійних груп. Дані стосовно розміру *середньомісячної заробітної плати* свідчать, що максимальний дохід мають законодавці й керівники, а мінімальний — некваліфіковані робітники (найпростіші заняття). Спостерігається очевидний взаємозв'язок рівня кваліфікації та заробітної плати в різноманітних групах занять за характером праці: серед «білих комірців» найбільш високооплачуваними є професіонали, а найменш — технічні службовці (клерки); серед “синіх комірців” — відповідно кваліфіковані робітники з інструментом і представники найпростіших занять. Аналогічну закономірність (зростання розміру доходу мірою підвищення професійно-кваліфікаційного статусу) виявлено щодо показника *середньомісячного сукупного доходу на одного члена сім'ї* (розмір якого, до речі, в усіх аналізованих групах нижчий, ніж розмір зарплати) і показника *суб'єктивно достатнього рівня щомісячного доходу на одного члена сім'ї* (у всіх професійних групах рівень бажаних доходів, як правило, у 2,5 раза вищий за реальні).

Утім, кількісні показники нерухомого майна — *розмір загальної та житлової площа, кількість кімнат і кількість членів сім'ї*, які мешкають у одній квартирі й кімнаті, — самі по собі переконливо не відображають диференціації професійних груп за рівнем життя. Так, кваліфіковані робітники з інструментом і робітники аграрного сектора мають помітно більший розмір житла порівняно з рештою груп (оскільки багато хто з них мешкає у приватних будинках у сільській місцевості чи в невеликому місті), проте це не засвідчує їхніх переваг, адже якісні характеристики їхнього житла часто виявляються незадовільними. Професійні групи наочніше стратифікують за матеріальним статусом показник наявності у власності респондента предметів культурно-побутового призначення (автомобіль, дача, кольоровий телевізор, холодильник, пральна машина, нові або добротні ненові меблі, модний одяг, стерео- і відеоапа-

Розділ 1

ратура, магнітофон, бібліотека, персональний комп'ютер, спортивне спорядження). У таблиці 2 зафіксовано відсотки респондентів у кожній професійній групі, що мають той чи той предмет на момент опитування. Найбільш забезпеченими цими предметами виявилися керівники і професіонали, а найменшою мірою — кваліфіковані робітники сільського господарства й представники найпростіших занять. Закономірність така: чим вищий професійно-кваліфікаційний рівень, тим більшим є обсяг володіння рухомим майном. Серед аналізованого набору культурно-побутових предметів наявність у власності кольорового телевізора і холодильника має слабку диференціюальну силу (ці предмети є практично в кожній сім'ї), натомість домашня бібліотека (понад 100 книжок), комп'ютер, модний одяг і спортивне спорядження найпереконливіше стратифікують професійні групи. На мій погляд, щоб упевнено судити про особливості рівня життя різних професійних груп, потрібні спеціальні дослідження, що враховуватимуть не лише кількісні характеристики житла, а й їхню комбінацію із якісними — район проживання, облаштованість житла і наповненість його предметами тривалого користування, причому врахування не тільки їх наявності, а й вартісної оцінки, якості та ступеня зношеності¹.

Таблиця 1 містить також два суб'єктивні показники рівня життя: *самооцінку матеріального становища сім'ї* за 10-балльною шкалою (взято частку тих, хто оцінив свій статус на 5–10 позиціях) і *самооцінку рівня життя сім'ї як “середнього”*. Обидва показники фіксують тенденцію зростання самооцінок матеріального становища мірою підвищення кваліфікаційного рівня у професійних групах фізичної і нефізичної праці². Суб'єктивний матеріальний

¹ Вдалу методику побудови індексів рухомого і нерухомого майна запропоновано в: [5].

² Згідно із критерієм зайнятості фізичною і нефізичною працею дев'ять професійних категорій умовно згруповано в групу “білокомірцевої” (перші чотири категорії в таблицях) і групу “синьокомірцевої” (наступні п'ять категорій) зайнятості.

Таблиця 1

Професійні групи	Показники рівня життя професійних груп						
	Кількість роботодавців, ос.	Показник додаткової норми, %	Показник засобів життя, ос.				
Законодавці, впізнані держслужбовці, керівники	294	220	593	63	45	2,8	3,1
Професіонали	282	225	618	65	45	2,7	3,3
Спеціалісти	207	187	524	67	46	2,8	3,1
Технічні службовці	159	153	428	61	43	2,5	3,5
Працівники сфери торгівлі та послуг	215	162	465	62	44	2,6	3,2
Кваліфіковані робітники сільського господарства	173	154	390	84	60	3,5	3,0
Кваліфіковані робітники з інструментом	243	180	514	88	45	2,6	3,3
Оператори і складальники установлення і машин	214	172	471	66	46	2,8	3,1
Найпростіші професії	143	140	378	63	44	2,7	2,6
Загалом	220	181	500	65	45	2,7	3,1
						1,7	55,7
							32,1

Розділ 1

Таблиця 2
**Наявність предметів культурно-побутового призначення
 у представників професійних груп (%)**

<i>Професійні групи</i>	<i>Лаха</i>	<i>Аеромоделі</i>	<i>Котаподарство</i>	<i>Біоекспедиція</i>	<i>Маштабовані компанії</i>	<i>Платформи</i>	<i>Модулі обслуговування</i>	<i>Супермаркети</i>	<i>Дигітальна економіка</i>	<i>Комп'ютери</i>
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	38,6	16,6	95,2	99,3	41,4	53,1	35,9	89,7	27,6	13,8
Професионали	33,3	16,9	91,3	94,4	44,6	57,9	22,6	85,6	26,7	10,8
Спеціалісти	28,2	10,6	92,7	96,0	37,2	57,5	22,6	84,1	17,6	6,6
Технічні службовці	30,2	17,5	96,8	92,4	33,3	47,6	23,8	77,8	12,7	3,2
Працівники сфери торів'ї та послуг	26,6	10,1	95,7	95,7	39,4	52,7	18,6	80,3	18,6	6,4
Кваліфіковані робітники сільського господарства	28,6	0	85,7	85,7	25,0	35,7	14,3	60,7	3,6	3,6
Кваліфіковані робітники з інструментом	25,3	9,6	92,9	94,7	38,1	51,2	20,6	78,6	16,7	4,3
Оператори і складальники устанкування і машин	29,4	5,7	93,9	96,9	30,3	52,6	19,7	75,9	11,0	6,1
Найпростіші професії	16,4	5,5	89,0	94,1	17,8	31,5	12,3	60,7	6,8	2,3
Загалом	27,7	10,4	92,8	95,6	35,0	50,7	21,1	78,5	16,7	6,5
										20,3
										26,5

статус найвищий у керівників і професіоналів, а найнижчий — у кваліфікованих робітників сільського господарства і міських некваліфікованих робітників. Зазначимо, що порівняння суб'ективних і об'ективних показників матеріального становища у представників різних професійних груп демонструє принципову подібність їх.

Відтак наведені дані відображають взаємозв'язок професійної належності і матеріального статусу: чим вищим є професійно-кваліфікаційний рівень, тим вищий об'ективний і суб'ективний матеріальний статус. Емпірично обґрунтовано можна судити про відмінності в розмірах доходу і забезпеченості матеріальними благами в різних професійних групах. Найгірше забезпечені ними робітники сільського господарства і представники найпростіших занять, а найліпше — групи керівників і професіоналів. Краще матеріальне становище кваліфікованих “білих комірців” (професіоналів і спеціалістів) пов’язано, мабуть, не лише з їхніми доходами (рівень яких непринципово вищий, ніж у кваліфікованих робітників), а й із тим, що переважна частина цієї групи — жителі великих міст, вихідці з розвиненіших соціальних груп, які успадкували як людський капітал, так і накопичене майно. Група законодавців/керівників лідирує за всіма показниками рівня життя, проте переваги їх виглядали б іще контрастнішими, якби до нашої вибірки потрапляло більше власників і менеджерів великого бізнесу, держчиновників високого рангу (реально переважну частину цієї групи становлять керівники середнього рівня і власники малого бізнесу).

Вивчений також взаємозв'язок професійного статусу і *самооцінок соціального статусу* (табл. 3). Для аналізу взято сумарну частку тих, хто ідентифікував себе на середній і вищих (із 4-ї до 7-ї) позиціях 7-ступеневої уявної сходинки соціальних статусів, а також частку тих, хто відповів “так” на запитання: “Чи вважаєте Ви себе середнім класом?” Сутність виявленої закономірності така: статусні самооцінки “білих комірців” (керівників, професіоналів і спеціалістів) значно вищі, ніж у “синіх”; крім

Розділ 1

того, самооцінки кваліфікованих робітників вищі, ніж у некваліфікованих. Проте якщо самооцінки значно диференційовані (наприклад, частка тих, хто ідентифікує себе із середнім класом, серед керівників, професіоналів і спеціалістів — у межах 45%, серед різних груп кваліфікованих робітників — 33%, серед найпростіших професій — 23%), то рівень *задоволеності соціальним статусом* приблизно одинаковий у більшості груп — у межах 20% (дещо вищий серед керівників і професіоналів — 27–29%).

Вочевидноється зв'язок професійної належності та *рівня задоволеності життям загалом* (у табл. 3 наведено частки тих, хто відповів “радше і цілком задоволений”). Серед кваліфікованих “білих комірців” частка задоволених вища (40–44%), ніж серед клерків і “синіх комірців” (29–33%), серед останніх вона не має принципових відмінностей залежно від рівня кваліфікації. Дані *інтегрального індексу соціального самопочуття*³ також свідчать на користь тези про вплив професійно-кваліфікаційного рівня на суб'єктивні показники. Так, серед керівників, професіоналів, спеціалістів, кваліфікованих робітників з інструментом фіксується позитивний рівень задоволення потреб — 40–43% (щоправда, це трохи вище за умовний нуль), а серед клерків і зайнятих найпростішою працею негативний — близько 36%.

Із професійною належністю корелює також показник *суб'єктивної оцінки стану здоров'я*. Найбільша частка тих, хто позитивно оцінює стан свого здоров'я, серед професіоналів і спеціалістів (чверть вважає його відмінним і добрым), а найменша — серед кваліфікованих робітників сільського господарства і найпростіших професій (блізько 15%). Відомо, що в західних країнах показники стану здоров'я і здорового способу життя значущо стратифікують професійні класи. Питання стосовно того, чи склався в

³ Діапазон шкали ПІСС від 20 до 60 балів; 40 балів — середнє значення (умовний нуль), нижче якого перебувають показники негативного рівня задоволення потреб.

Україні особливий спосіб життя різних професійних груп, потребує емпіричної перевірки.

Рівень задоволеності роботою (у табл. 3 наведено частки тих, хто відповів “цілком і радше задоволений”) найвищий серед професіоналів і керівників (по 43%) і найменший — серед представників найпростіших професій (12%). Тут цілком справедливо є закономірність: чим вищий рівень кваліфікації у групах занять фізичної і нефізичної праці, тим вищим є рівень задоволеності роботою. Показник відповідності характеру роботи професійно-освітньому рівню має виражені відмінності в різних професійних групах: ця відповідність виявляється майже у п’ять разів частіше серед професіоналів, ніж серед технічних службовців (65% проти 14%) і в 3,5 раза частіше у кваліфікованих робітників з інструментом, ніж у представників найпростіших занять (35% і 10%). Уміння користуватися комп’ютером й Інтернетом і постійне використання їх у роботі є важливими практиками, що диференціюють професійні групи. Очевидно, що вони опановані й реалізуються переважно групами працівників нефізичної праці (співвідношення користувачів комп’ютера, наприклад, серед професіоналів і кваліфікованих робітників становить 10 : 1), а серед “білих комірців” частка користувачів комп’ютера суттєво залежить від кваліфікаційного рівня (співвідношення серед професіоналів і клерків 3 : 1).

Фіксується вплив професії також на низку показників, пов’язаних з освітою (табл. 4). Можна бачити, що найвищий рівень освіти мають професіонали і керівники, найнижчий зафіковано у представників найпростіших професій; у професійних групах нефізичної і фізичної праці простежується зв’язок рівня освіти і професійно-кваліфікаційного статусу. Дані щодо задоволеності рівнем здобутої освіти (у табл. 4 наведено відсотки респондентів, які відповіли “радше і цілком задоволений”) підпорядковані тій самій закономірності: чим вищим є кваліфікаційний рівень, тим вищий рівень задоволеності освітою. Аналізуючи думки стосовно обов’язковості здобуття

Розділ 1

Таблиця 3

Статусні самооцінки і різні показники задоволеності у професійних групах (%)

Професійні групи	Самооцінка власної кваліфікації та можливостей для розвитку	Самооцінка власного соціального статусу							
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	60,0	44,1	29,0	44,2	42,5	22,1	43,0	41,4	
Професіонали	60,3	46,2	27,8	40,9	41,5	25,1	43,1	64,6	
Спеціалісти	52,0	44,5	20,7	43,5	40,6	27,5	37,5	43,2	
Технічні службовці	39,2	33,3	17,5	36,5	36,5	22,2	22,5	14,3	
Працівники сфери торгівлі та послуг	40,9	36,2	20,2	33,6	38,7	22,4	30,8	31,0	
Кваліфіковані робітники сільського господарства	46,4	32,1	21,4	28,5	39,9	10,7	35,8	25,0	
Кваліфіковані робітники з інструментом	44,0	33,5	18,5	33,8	40,2	22,3	34,8	34,9	
Оператори і складальники устаткування і машин	46,7	32,9	18,4	30,9	38,5	15,4	20,7	26,3	
Найпростіші професії	30,6	23,3	19,6	28,9	36,9	14,1	12,0	10,0	
Загалом	46,2	36,8	21,3	35,9	39,5	21,3	31,1	34,6	

Таблиця 4

**Розподіл показників, пов'язаних з освітою,
у представників різних професійних груп (%)**

Професійні групи	Приблизне значення показника	Оцінка засвоєнням проблем	Задовільненістю проблем	Задовільністю засвоєнням проблем	Оцінка засвоєнням проблем	Задовільністю засвоєнням проблем	Оцінка засвоєнням проблем	Задовільністю засвоєнням проблем	Оцінка засвоєнням проблем	Задовільністю засвоєнням проблем
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	63,4	62,1	74,5	95,1	76,4	49,7	23,6	19,3	19,3	19,3
Професіонали	99,5	76,4	91,3	92,2	89,1	51,8	37,9	31,8	31,8	31,8
Спеціалісти	43,8	45,5	63,5	87,5	54,6	47,6	23,3	17,6	17,6	17,6
Технічні службовці	14,5	33,3	52,4	81,0	30,2	41,3	7,9	7,9	7,9	7,9
Працівники сфери торгівлі та послуг	25,0	39,6	45,2	82,9	45,0	41,7	9,6	6,9	6,9	6,9
Кваліфіковані робітники сільського господарства	7,1	35,7	37,0	88,8	28,6	53,5	3,6	3,6	3,6	3,6
Кваліфіковані робітники з інструментом	14,3	37,1	31,9	82,1	37,9	41,6	3,6	2,8	2,8	2,8
Оператори і складальники устаткування і машин	15,4	39,4	30,7	77,5	32,7	35,6	1,3	2,2	2,2	2,2
Нафтопрот士ти професії	5,5	17,5	18,7	67,1	21,1	34,9	0,5	1,4	1,4	1,4
Загалом	34,2	43,4	48,9	82,9	47,8	43,1	13,1	10,8	10,8	10,8

Розділ 1

вищої освіти особисто респондентом і його дітьми й онуками, констатуємо, з одного боку, наявність тенденції щодо поглиблення розуміння необхідності освіти мірою зростання професійно-кваліфікаційного рівня, а з другого — порівняння думок, що стосуються самого респондента і його дітей, засвідчує зростання розуміння необхідності здобуття вищої освіти в усіх групах. (Причому найбільшу динаміку думок зафіксовано у групах занять фізичної праці — у 2,5–3 рази.) Отже, в усіх професійних групах вищу освіту визнають тим каналом, що сприяє підвищенню соціального, матеріального і культурного статусу людини. Аналіз оцінок *доступності вищої освіти для респондента і його дітей/онуків* засвідчує посилення сприйняття нерівності в плані доступності освіти. Зафіксовано парадоксальну ситуацію: представники груп, що мають високий рівень освіти (керівники, професіонали і спеціалісти), вважають, що доступність здобуття вищої освіти знизилася, тоді як представники робітничих занять, напаки, переконані, що освіта стала доступнішою.

Отже, емпірично обґрунтовано можна говорити про вплив професійної зайнятості на низку соціальних показників: дохід, матеріальний добробут, статусні самооцінки, задоволеність різними аспектами життя, освітні практики тощо. Зафіксовано чітку тенденцію зростання всіх названих показників мірою підвищення професійно-кваліфікаційного статусу. У перебігу подальших досліджень актуально продовжити емпіричний пошук взаємозв'язку професійної належності та інших показників (наприклад, політичних уподобань, трудових стратегій, культурних практик, складу сім'ї). Важливо вивчити й те, який саме індикатор соціального становища — професійна позиція, соціальний клас чи статус — є найліпшим предиктором культурного споживання і політичних орієнтацій в сучасній Україні. На підставі даних порівняльних міжнародних досліджень цікаво було б з'ясувати, наскільки контрастними є описані відмінності в пострадянських і в західних країнах.

Lітература

1. Кон М.Л., Скулер К. Стратифікація, професія та орієнтації / М.Л.Кон, К.Скулер // Соціальні структури і особистість: Дослідження Мелвіна Л.Кона і його співпрацівників. — К., 2007. — С. 43–70.
2. Dictionary of Sociology / Ed. by J.Scott, G.Marshall. — Oxford, 2005. — Р. 379.
3. Куценко О.Д. Самоидентификация с классами: проявление образа классовой структуры постсоветского общества / О.Д.Куценко // Классовое общество: теория и эмпирические реалии. — К., 2003. — С. 194-220.
4. Украинское общество в европейском пространстве; под ред. Е.Головахи, С.Макеева. — К., 2007.
5. Шкарата О.И., Ильин В.И. Социальная стратификация России и Восточной Европы. Сравнительный анализ / О.И.Шкарата, В.И.Ильин. — М., 2006.
6. Симончук О. Професійна структура сучасної України / О.Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 3. — С. 62–99.
7. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях / О.Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2008. — № 3. — С. 24—41.